

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

Pedagogická fakulta

Ústav speciálněpedagogických studií

Mgr. Eva MARTINKOVÁ

**TAKTILNÍ FORMA ZNAKOVÉHO JAZYKA V KOMUNIKACI DĚTÍ
S DUÁLNÍM POSTIŽENÍM SLUCHU A ZRAKU**

Autoreferát disertační práce

Olomouc 2012

Autor: Mgr. Eva Martinková

Název: **TAKTILNÍ FORMA ZNAKOVÉHO JAZYKA
V KOMUNIKACI DĚTÍ S DUÁLNÍM POSTIŽENÍM
SLUCHU A ZRAKU**

Obor: Speciální pedagogika

Školitel: doc. PhDr. Eva Suralová, Ph.D.

Oponenti: Prof. PaedDr. Libuše Ludíková, CSc.
PhDr. Radka Horáková, Ph.D.

Místo obhajoby: PdF UP Olomouc

Místo, kde bude práce vystavena: PdF UP Olomouc

OBSAH AUTOREFERÁTU DISERTAČNÍ PRÁCE

OBSAH AUTOREFERÁTU DISERTAČNÍ PRÁCE	3
ÚVOD.....	4
1 Obsah disertační práce.....	7
2 Osvojování představ o prostoru a pohybu v prostoru v kontextu taktilního znakového jazyka hluchoslepých dětí	9
2.1 Aktuální stav jako výchozí informace vztahující se k cíli práce	9
2.2 Cíl výzkumu.....	10
2.3 Formulace výzkumných otázek	11
2.4 Metody sběru dat	12
2.5 Charakteristika výzkumného souboru a strategie výběru	13
2.6 Popis průběhu výzkumu, výzkumné metody a jejich administrace.....	17
2.7 Evaluace výsledků výzkumu jednotlivých skupin respondentů	22
2.7.1 Evaluace výsledků výzkumu u skupiny dětí s těžkým zrakovým postižením.....	22
2.7.2 Evaluace výsledků výzkumu u skupiny dětí s velmi těžkým sluchovým postižením.....	23
2.7.3 Evaluace výsledků výzkumu u skupiny dětí s kongenitálním či časně získaným duálním smyslovým postižením	24
2.8 Závěry výzkumného šetření.....	26
2.9 Doporučení pro praxi	28
Závěr	30
Seznam literatury a dalších použitých pramenů	32
Anotace disertační práce	42
Summary	44
Zusammenfassung	46
Seznam publikační činnosti autorky disertační práce.....	48

ÚVOD

Hluchoslepota je jedním z nejzávažnějších kombinovaných postižení, neboť se jedná o současné postižení obou smyslů – sluchu i zraku v různém stupni. Hluchoslepota, jako samostatná kategorie vícenásobného postižení, vyžaduje naprosto individuální přístup, jelikož nejde o pouhý součet jednotlivých postižení, ale jejich kombinace vytváří zcela novou kvalitu. Zapříčiňuje tak mimo jiné potíže v oblasti výchovy, vzdělávání a následného pracovního uplatnění, ztížený přístup k informacím a především negativně zasahuje do sféry komunikace jedince.

Komunikace přitom představuje jednu z nejdůležitějších životních potřeb člověka – má nezastupitelnou roli při jeho socializaci a edukaci. Vybrané téma disertační práce se věnuje komunikaci hluchoslepých, a to konkrétně z pohledu taktilního znakového jazyka a otázkou jeho nabývání u dětské populace. V případě jedinců s kongenitální nebo časně získanou hluchoslepotou se totiž při budování dorozumivacího systému nelze opřít o sluch ani o zrak, nemůžeme zde navázat na žádné předchozí vědomosti, zkušenosti a není možné vytvořit obvyklým způsobem základní formy interakce. Komunikaci je tak nutné budovat od začátku zejména prostřednictvím hmatu, který zůstává hlavním smyslem pro spojení s okolním světem. Tento základní rozdíl mezi osobami s vrozenou (nebo časně získanou) hluchoslepotou a hluchoslepotou získanou v pozdějším období života, kdy je již některý z komunikačních systémů vybudován a lze na jeho základě stavět, se významně podílí na charakteru odborné intervence u obou skupin hluchoslepých osob.

Přestože je četnost vrozené hluchoslepoty v naší populaci poměrně nízká – představuje přibližně jen sedm procent z celkového počtu hluchoslepých obyvatel (tj. pro Českou republiku podle statistických údajů přibližně 4000 hluchoslepých osob, z toho asi 400 dětí), je potřeba v souladu se světovými soudobými trendy humanizace

a individuálního přístupu k jedinci s postižením věnovat rovněž této skupině osob náležitou pozornost.

Taktilní formu znakového jazyka chápeme jako jednu z možností, jak dětem s hluchoslepotou nabídnout další způsob lépe dosažitelné komunikace se svým okolím a pomoci jim tak jejím prostřednictvím překonávat izolaci od okolního světa, umožnit jim kvalitnější poznání světa a rozšířit tak také okruh potencionálních komunikačních partnerů, neboť taktilní znakový jazyk vychází ze znakového jazyka, jenž je v lidské populaci známější a rozšířenější. Výzkumy realizované u dospělých hluchoslepých osob s primárním zrakovým postižením, které mají zájem o komunikaci prostřednictvím znakového jazyka, ukázaly jako největší problém percepci prostoru. Prostor zaujímá ve znakovém jazyce i jeho taktilní formě významnou roli, kterou nelze při jejich osvojování opomenout. U vrozeně hluchoslepých dětí, či dětí, které toto postižení získaly v raném období svého života, je jejich situace výrazně ztížena absencí předešlých zrakových či sluchových zkušeností. Otázka nabývání prostoru se u nich proto ukazuje jako klíčová. Právě tyto skutečnosti byly hlavním podnětem pro výběr a zpracování tématu v rámci předkládané disertační práce.

Hlavním cílem disertační práce bylo rozšířit poznatky o komunikaci taktilní formou znakového jazyka u dětí s hluchoslepotou a umožnit tak rodičům a pedagogům těchto dětí snadnější přístup k této formě komunikace a zároveň rozšířit komunikační možnosti této skupiny dětí.

Obsah teoretické části práce představuje základní sumář teoretických východisek problematiky hluchoslepoty, komunikace u hluchoslepých, jejích specifík z hlediska prostoru a pohybu v prostoru a v neposlední řadě samotného taktilního znakového jazyka.

Praktická část práce si klade za cíl zmapovat u dětí s kongenitální či vrozenou hluchoslepotou schopnost artikulace pohybů v neutrálním prostoru před tělem a s ní související případné obtíže ztěžující tuto artikulaci a tím i dostupnost taktilní formy znakového jazyka.

Předkládaná disertační práce by měla mít v praxi kladný dopad na speciálněpedagogickou intervenci u dětí s hluchoslepotou. Získané informace mohou být využity jako výchozí informace při budování komunikace prostřednictvím taktilního znakového jazyka. Naším cílem však nebylo kompletně vyřešit problematiku osvojování taktilního znakového jazyka u hluchoslepých dětí, neboť jsme si vědomi toho, že otázka nabývání tohoto komunikačního systému je vzhledem k variabilitě duálního smyslového postižení a specifik taktilního znakového jazyka velmi širokou oblastí, kterou nelze v rámci jediného výzkumného šetření dostatečně zmapovat.

1 Obsah disertační práce

OBSAH.....	5
ÚVOD.....	6
I. TEORETICKÁ ČÁST.....	9
1 Terminologická východiska.....	9
1.1 Hluchoslepota.....	11
1.2 Klasifikace hluchoslepoty.....	13
1.3 Etiologie hluchoslepoty.....	16
1.4 Důsledky hluchoslepoty.....	18
1.4.1 Vrozená hluchoslepota.....	18
1.4.1 Získaná hluchoslepota.....	21
1.5 Problematika diagnostiky dětí s hluchoslepotou.....	21
1.6 Kompenzační pomůcky u dětí s vrozenou či časně získanou hluchoslepotou.....	24
1.7 Systém výchovy a vzdělávání dětí a žáků s hluchoslepotou v České republice.....	26
2 Komunikace osob s hluchoslepotou.....	32
2.1 Předpoklady komunikace u jedinců s duálním sensorickým postižením.....	33
2.2 Přehled komunikačních forem u jedinců s duálním sensorickým postižením.....	38
2.2.1 Neverbální formy komunikace.....	38
2.2.1 Verbální formy komunikace.....	40
3 Taktilní znakový jazyk.....	47
3.1 Manuální a nemanuální komponenty znakového jazyka.....	49
3.2 Manuální a nemanuální komponenty v taktilním znakovém jazyce.....	56
3.3 Prostor a pohyb v prostoru jako součást manuálních faktorů taktilního znakového jazyka.....	61
4 Prostor, představa o prostoru a pohyb v prostoru v taktilním znakovém jazyce....	63
4.1 Percepce prostoru a rozvoj jeho poznání u dětí s těžkým zrakovým postižením.....	64
4.1.1 Terminologické vymezení základních pojmů týkajících se zrakového postižení.....	64
4.1.2 Specifika prostorové orientace u dětí s těžkým zrakovým postižením.....	67
4.1.3 Význam hmatu u těžce zrakově postižených dětí v kontextu percepce prostoru a prostorové orientace.....	69
4.2. Percepce prostoru a úloha pohybu v prostoru u dětí se sluchovým postižením.....	71
4.2.1 Terminologické vymezení základních pojmů týkajících se sluchového postižení.....	71
4.2.2 Specifika úlohy prostoru a pohybu v prostoru u dětí se sluchovým postižením.....	74
4.2.3 Hrubá a jemná motorika u dětí s duálním smyslovým postižením jako jeden z předpokladů osvojení taktilního znakového jazyka.....	76
II. EMPIRICKÁ ČÁST.....	78
5 Osvojování představ o prostoru a pohybu v prostoru v kontextu taktilního znakového jazyka hluchoslepých dětí.....	78
5.1 Aktuální stav jako výchozí informace vztahující se k cíli práce.....	78
5.2 Cíl výzkumu.....	80

5.3 Formulace výzkumných otázek.....	81
5.4 Metody sběru dat.....	82
5.5 Charakteristika výzkumného souboru a strategie výběru.....	83
5.6 Popis průběhu výzkumu.....	88
5.7 Analýza dat první skupiny respondentů prostřednictvím metody zakotvené teorie – analýza dat získaných od respondentů s těžkým zrakovým postižením.....	90
5.7.1 Analýza pohybů (SIG) v neutrálním prostoru (TAB) u respondentů s těžkým zrakovým postižením při zaujímání frontální a dorzální pozice.....	94
5.8 Analýza dat druhé skupiny respondentů prostřednictvím metody zakotvené teorie – analýza dat získaných od respondentů s velmi těžkým sluchovým postižením.....	98
5.8.1 Analýza pohybů (SIG) v neutrálním prostoru (TAB) u respondentů s velmi těžkým sluchovým postižením při zaujímání frontální a dorzální pozice.....	100
5.9 Analýza dat třetí skupiny respondentů – interpretativní popis participantního pozorování respondentů s duálním smyslovým postižením.....	103
5.9.1 Interpretativní popis participantního pozorování dítěte s duálním smyslovým postižením (chlapec A).....	104
5.9.2 Interpretativní popis participantního pozorování dítěte s duálním smyslovým postižením (chlapec B).....	105
5.9.3 Interpretativní popis participantního pozorování dítěte s duálním smyslovým postižením (chlapec C).....	106
5.9.4 Interpretativní popis participantního pozorování dítěte s duálním smyslovým postižením (chlapec D).....	107
5.9.5 Interpretativní popis participantního pozorování dítěte s duálním smyslovým postižením (chlapec E).....	108
5.9.6 Interpretativní popis participantního pozorování dítěte s duálním smyslovým postižením (dívka A).....	109
5.10 Evaluace výsledků výzkumu jednotlivých skupin respondentů.....	110
5.10.1 Evaluace výsledků výzkumu u skupiny dětí s těžkým zrakovým postižením.....	110
5.10.2 Evaluace výsledků výzkumu u skupiny dětí s velmi těžkým sluchovým postižením.....	111
5.10.3 Evaluace výsledků výzkumu u skupiny dětí s kongenitálním či časně získaným duálním smyslovým postižením.....	112
5.10.4 Potvrzení výzkumných otázek.....	114
5.11 Výzkumné závěry a doporučení pro praxi.....	116
5.11.1 Výzkumné závěry disertační práce.....	116
5.11.2 Doporučení pro praxi.....	118
Závěr.....	120
Seznam literatury a dalších použitých pramenů.....	122
Anotace disertační práce.....	135
Summary.....	137
Zusammenfassung.....	139
Seznam tabulek a obrázků.....	141
Seznam příloh.....	142

2 Osvojování představ o prostoru a pohybu v prostoru v kontextu taktilního znakového jazyka hluchoslepých dětí

2.1 Aktuální stav jako výchozí informace vztahující se k cíli práce

V severských a západních zemích Evropy, které jsou pro nás jakýmsi vzorem a inspirací v péči o jedince se speciálními potřebami, se lidé s hluchoslepotou dorozumívají převážně taktilním znakovým jazykem. V České republice neměly osoby s duálním postižením sluchu a zraku tuto možnost až do nedávné doby (<http://www.lorm.cz>). Jejich komunikační prostředky se omezovaly například na Lormovu abecedu, Braillovo písmo a jeho varianty, vpisování velkých písmen do dlaně apod. Dnes je situace jiná, od roku 2004 se u nás začala tato forma komunikace hluchoslepých osob postupně mezi hluchoslepotou populaci zavádět a od roku 2008 je taktilní znakový jazyk dokonce definován v § 4 odstavce 3 Zákona č.384/2008 Sb., o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob.

Přestože v zahraničí existují výzkumy o taktilním znakovém jazyce, český taktilní znakový jazyk má svá specifika, která je zapotřebí podrobně zmapovat. V České republice se doposud v oblasti výzkumu taktilního znakového jazyka věnovala pozornost zejména otázce nemanuálních faktorů taktilního znakového jazyka a to u dospělé hluchoslepe populace.

Naším cílem je však získat a rozšířit poznatky a informace o českém taktilním znakovém jazyce, konkrétně v oblasti parametru prostoru a pohybu v prostoru u dětské populace hluchoslepých. Výzkumné zaměření práce jsme volili na základě realizovaného pilotního výzkumného šetření u dospělých hluchoslepých osob s primárním zrakovým postižením, které mají zájem o komunikaci prostřednictvím znakového jazyka. Zde se ukázal jako největší problém percepce prostoru – konkrétně zmocnění se¹ znaků artikulovaných v

¹ Pojmem *zmocnit se* zde rozumíme adekvátní schopnost produkce i recepce jedince.

neutrálním prostoru (prostor před tělem, kde se ruce pohybují přirozeně a volně). Zatímco u znaků artikulovaných na těle nebo znaků, při kterých dochází ke kontaktu (těla), byla jejich produkce i recepce pro tyto osoby mnohem snadnější.

V disertační práci jsme se tedy věnovali otázce představ o prostoru v kontextu pohybu v neutrálním prostoru před tělem u dětí s kongenitálním či časně získaným duálním postižením sluchu a zraku jakožto jedním z hlavních předpokladů pro používání taktilního znakového jazyka jakožto dorozumívacího prostředku. Představa o prostoru u hluchoslepých dětí, zejména těch, které jsou primárně nevidomé, či mají jen minimální residua zraku, je totiž velkým problémem. Na základě předběžně zmapované situace u dospělých osob s hluchoslepotou² a dále dle informací dostupných o percepci a pohybu v prostoru u hluchoslepých dětí jsme následně zformulovali výzkumný problém pomocí této otázky:

Lze zmapovat percepci prostoru a pohyb v neutrálním prostoru před tělem, jenž jsou nezbytné pro osvojování taktilní formy znakového jazyka u dětí s kongenitální či časně získanou hluchoslepotou jako podklad pro vytvoření metodiky nácviku jednotlivých pohybů v neutrálním prostoru?

2.2 Cíl výzkumu

Cílem disertační práce bylo zmapovat na základě analýzy jednotlivých námi vybraných druhů pohybu artikulovaných v neutrálním prostoru před tělem u jednotlivých skupin respondentů³ schopnost produkce těchto pohybů na základě taktilní demonstrace a zjištění případných obtíží ztěžujících tuto artikulaci pohybů. Dále jsme se u všech skupin respondentů zabývali otázkou artikulace jednotlivých

² Týkající se obtíží s percepcí prostoru a pohybu v prostoru při osvojování komunikace taktilním znakovým jazykem.

³ Jednotlivé skupiny respondentů jsou popsány v kapitole 2.5 Charakteristika výzkumného souboru a strategie výběru.

druhů pohybu v různých postaveních, která se běžně využívají v komunikaci taktilním znakovým jazykem. Získané informace jsme chtěli aplikovat jako výchozí informace při budování komunikace prostřednictvím taktilního znakového jazyka u hluchoslepých dětí⁴. Výsledky výzkumu měly mít kladný dopad na speciálněpedagogickou intervenci u této skupiny dětí.

Výzkumné šetření bylo vzhledem k charakteru výzkumného cíle a předpokládanému počtu respondentů zaměřeno kvalitativně. Hlavní důvody pro upřednostňování kvalitativního výzkumného přístupu jsme spatřovali v tomto:

- výzkumný soubor nebyl příliš početný,
- vzhledem k charakteru výzkumného souboru jsme zvolili metodu záměrného (účelového) výběru respondentů, což je podle Miovského (2006) nejrozšířenější metoda, se kterou se při aplikaci kvalitativního přístupu lze setkat,
- zkušenosti z výzkumného šetření zaměřeného na dospělé populaci hluchoslepých, kteří jsou uživateli taktilního znakového jazyka, prováděného v roce 2004 Suralovou, dokládající vhodnost kvalitativního přístupu.

2.3 Formulace výzkumných otázek

Na základě vymezených cílů výzkumu jsme definovali nejprve výzkumný problém a poté tyto výzkumné otázky:

Výzkumná otázka č.1: Existují některé společné znaky u jednotlivých kategorií respondentů při artikulaci pohybu (SIG) v neutrálním prostoru před tělem (TAB)?

Výzkumná otázka č.2: Je možné zjistit postupnou řadu pohybů u jednotlivých skupin respondentů artikulovaných volně v prostoru od pohybu nejsnáze uchopitelného až po nejméně uchopitelný, která

⁴ Děti s kongenitální či časně získanou hluchoslepotou.

bude sloužit jako výchozí informace pro metodické východisko nácviku pohybů v neutrálním prostoru?

Výzkumná otázka č.3: Je možné zjistit, která ze tří pozic komunikačních partnerů užívaných při komunikaci taktilním znakovým jazykem je při recepci a artikulaci pohybu v neutrálním prostoru před tělem pro děti s kongenitální nebo časně získanou hluchoslepotou nejvýhodnější z hlediska schopnosti artikulovat určitý pohyb?

2.4 Metody sběru dat

Vzhledem k charakteru výzkumu jsme zvolili metodu participantního pozorování, neboť: „...výhodou je především to, že pozorovatel má bezprostřední zkušenost se situací a jevy, které sleduje“ (Miovský, 2006, s. 152).

Neparticipantní pozorování jsme na počátku výzkumu chtěli použít jako doplněk zúčastněného pozorování, jelikož při něm má pozorovatel od sledované situace naopak odstup a může plně věnovat svou pozornost pouze sledování situace (Miovský, 2006). Strategie participantního pozorování se však v průběhu výzkumu ukázala jako více validní, neboť aktivní účast pozorovatele umožňovala okamžitou reakci na aktuální situaci a zaznamenávání dalších významných informací vyplývajících z průběhu realizace výzkumného šetření u jednotlivých respondentů.

Zpracování kvalitativních dat se s ohledem na požadavek fixace získaných dat uskutečnila formou videozáznamu digitální kamerou CANON Legeria HFR18 na harddisk kamery. Získaný záznam byl přenesen a zkonvertován do filmových klipů formátu MTS a následně převeden do formátu AWI a uložen na datovém disku DVD. Digitální způsob záznamu se vzhledem k možnosti zpomalení záznamu a opětovnému přehrávání ukázal jako optimální, neboť nesnižoval jeho kvalitu.

Analýza získaných dat u první a druhé skupiny respondentů probíhala prostřednictvím zakotvené teorie a následná evaluace pomocí otevřeného kódování. Analýza a evaluace dat získaných od třetí skupiny respondentů probíhala prostřednictvím interpretativního popisu participantního pozorování jednotlivých respondentů v uměle navozené situaci.

2.5 Charakteristika výzkumného souboru a strategie výběru

S ohledem na požadavek zmapovat společné jevy vyskytující se u prvních dvou skupin respondentů v souvislosti s otázkou artikulace pohybu (SIG) v neutrálním prostoru (TAB) a s následnou možností aplikace poznatků u třetí skupiny respondentů tvořily konečný výzkumný soubor tyto skupiny respondentů:

- a) děti s těžkým zrakovým postižením,
- b) děti s těžkým sluchovým postižením (sluchově postižených rodičů, kteří považují český znakový jazyk jako primární formu komunikace) a
- c) děti s kongenitálním či časně získaným duálním postižením sluchu a zraku s primárním zrakovým postižením.

Pro výzkumné šetření jsme vzhledem k charakteru výzkumného souboru z hlediska metodologie zvolili nepravděpodobnostní metodu výběru – metodu záměrného (účelového) výběru respondentů. Na základě stanovených parametrů byli tedy cíleně vyhledáváni respondenti ochotní zúčastnit se výzkumu⁵. Konkrétně se tedy jedná o prostý záměrný výběr respondentů splňujících daná kritéria a ochotných participovat na výzkumu.

Věkové kritérium pro výběr respondentů v první skupině bylo tři až jedenáct let. Spodní věkovou hranici tři roky jsme zvolili z důvodu předpokladu schopnosti dítěte spolupracovat, což u dětí mladších tří let

⁵ Respondenti s kongenitálním či časně získaným duálním smyslovým postižením (s primárním zrakovým postižením), děti s těžkým zrakovým postižením a děti s velmi těžkým sluchovým postižením sluchově postižených rodičů, kteří používají český znakový jazyk jako primární formu komunikace.

nelze s jistotou predikovat. Horní věkovou hranici jedenáct let jsme zvolili proto, že dítě s těžkým zrakovým postižením by do tohoto věku již mělo mít zvládnuto základy prostorové orientace a samostatného pohybu⁶, ovládat čtení a psaní Braillovým písmem a další dovednosti, které přispívají k jeho představě o prostoru⁷ a pohybu v prostoru.

Věkové kritérium pro výběr respondentů z druhé skupiny jsme bylo tři až dvanáct let. Spodní věková hranice byla opět z důvodu předpokladu participace dítěte vázána na dosažení nejméně tří let věku. Horní věkovou hranici respondentů jsme určili dvanáct let, neboť jak se mnozí autoři shodují (Schick, Marschark, Spencer, 2006; Mayberry, Squires, 2006), vývoj znakového jazyka z hlediska gramatiky (např. užití nepřímé řeči ve vyprávění, schopnosti vyjádření prostoru apod.) se u neslyšícího dítěte ve věku dvanácti let již dovršuje.

U skupiny respondentů s duálním smyslovým postižením byla nejnižší věková hranice opět tři roky, přičemž horní hranice pro výběr respondentů byla dvacet let věku. Důvodem pro vyšší věkový limit u respondentů s hluchoslepotou byla skutečnost, že u jedinců s hluchoslepotou trvá nejen zvládnutí základů prostorové orientace, ale obecně učení se novým dovednostem, jejich fixace a schopnost použití, delší čas, než je tomu u dětí „pouze“ s postižením zraku nebo sluchu.

Předpokládaný počet u třetí skupiny respondentů byl šest až osm dětí a to s ohledem na četnost celkové populace dětí s vrozenou či časně získanou hluchoslepotou v České republice⁸ a s ohledem na všechna stanovená kritéria respondentů. Konečný počet respondentů s kongenitálním či časně získaným duálním smyslovým postižením, kdy

⁶ Wiener (1998) uvádí, že v době mezi 3-6 rokem života nevidomého dítěte je cílem výchovy prostorové orientace a samostatného pohybu (dále jen PO SP) vytvoření základních dovedností a návyků v oblasti prvků PO SP. Ve věkové kategorii 6-11 let je cílem výchovy v této oblasti zvládnutí techniky dlouhé hole a jednoduchých tras.

⁷ Makroprostor i mikroprostor.

⁸ Počet hluchoslepých osob závisí na definičním vymezení hluchoslepoty. Avšak podle průzkumů některých rozvinutých zemí (např. Velká Británie, Dánsko, Holandsko, Kanada, USA) se četnost osob s hluchoslepotou v populaci odhaduje na čtyři desetiny promile (0,4 promile) populace, tzn., že na 100 000 obyvatel připadá 40 hluchoslepých osob. Pro Českou republiku tento odhad při přibližném počtu 10 milionů obyvatel činí 4000 hluchoslepých osob, z toho asi 400 hluchoslepých dětí. Výroční zpráva o.s. LORM za rok 2010 uvádí 212 osob, z nichž o.s. LORM eviduje 145 osob, výroční zpráva sdružení Záblesk 40 dětí s hluchoslepotou. Podle zahraničních průzkumů statistiky osob s hluchoslepotou čítají osoby s vrozenou hluchoslepotou 7% z celkového počtu hluchoslepých osob (<http://www.okamzik.cz>).

zrakové postižení je u nich postižením primárním, byl šest⁹, z toho pět chlapců a jedna dívka.

Negativním determinantem konečného počtu respondentů třetí skupiny byla především obtížná dostupnost informací o existenci jmenované skupiny dětí. Kontakt na rodiče nebo zákonné zástupce, jejichž děti jsou umístěny v dětských stacionářích, domovech pro osoby se zdravotním postižením či v zařízeních podobného typu, nejsou dostupné, jelikož tyto rodiny často nejsou klienty Středisek rané péče či Speciálně pedagogických center a nejsou vedeni v jejich evidenci. Navíc děti umístěné v zařízeních ústavního typu jsou jen zřídkakdy systematicky vzdělávány, s čímž je velmi úzce spojena také otázka budování základů komunikace. Je tomu tak z toho důvodu, že zde nepracují odborníci, kteří by se věnovali dané problematice a dokázali tak této skupině dětí zajistit vhodný komunikační systém dle jejich individuálních potřeb – péče o takto postižené jedince se proto zde zaměřuje spíše na uspokojování fyziologických potřeb.

Konečný počet respondentů v první skupině – tedy dětí s těžkým zrakovým postižením byl sedm¹⁰. Skupinu dětí s těžkým sluchovým postižením, které mají sluchově postižené rodiče a jsou primárně uživateli českého znakového jazyka tvořilo celkem 19 respondentů¹¹.

Výsledný počet všech respondentů byl 32, přičemž tento počet se odvíjel od skutečnosti, že participaci na výzkumu explicitně odmítly dvě oslovené instituce, dále spolupráci odmítlo celkem sedm oslovených rodičů dětí, z toho v jednom případě se jednalo o dítě s duálním smyslovým postižením. Dále jsme výzkumné šetření neprovedli u dítěte s hluchoslepotou, jehož rodiče sice souhlasili s účastí na

⁹ S ohledem na obtíže s diagnostikou rozumových schopností u hluchoslepých dětí (viz kapitola 1.5 Problematika diagnostiky dětí a hluchoslepotou) nelze s jistotou říci, zda snížené kognitivní funkce jsou důsledkem duálního smyslového postižení, či dalším přidruženým postižením. Nemůžeme proto u všech dětí v této skupině vyloučit snížené kognitivní funkce jako další vstupující faktor determinující výsledky výzkumu.

¹⁰ Jednalo se o děti s těžkým zrakovým postižením na úrovni od praktické až po totální nevidomost. Počet nevidomých osob v ČR se odhaduje na 10 000 až 20 000, přičemž obtíže určit přesný počet vyplývají mimo jiné z absence statistiky (<http://www.nevidomimezinami.cz>).

¹¹ Skupinu tvořily pouze děti s velmi těžkým sluchovým postižením na stupni praktické až totální hluchoty.

výzkumu, ovšem vzhledem k vysoké nemocnosti dítěte nebylo možné šetření realizovat.

Do výzkumného šetření jsme záměrně nezahrnuli studenty z třídy pro hluchoslepé ze Střední školy, základní školy a mateřské školy pro sluchově postižené v Olomouci¹², jelikož tito hluchoslepí již několik let užívají taktilní znakový jazyk jako hlavní komunikační systém. Cílem naší práce bylo zmapovat obtíže s percepcí pohybu v prostoru, se kterými se hluchoslepé děti potýkají na počátku budování komunikačních systémů, tedy obtíží s percepcí prostoru a pohybu v prostoru u dětí, které zatím neuvžívají taktilní znakový jazyk jako komunikační prostředek anebo si tento komunikační systém teprve začínají osvojovat.

Tabulka č.1.: **Charakteristika výsledného výzkumného souboru**

	Počet chlapců	Počet dívek	Celkem respondentů
Počet respondentů s těžkým zrakovým postižením	6	1	7
Počet respondentů s velmi těžkým sluchovým postižením sluchově postižených rodičů užívajících český znakový jazyk	10	9	19
Počet respondentů s kongenitálním či časně získaným duálním smyslovým postižením	5	1	6
Celkový počet respondentů	21	11	32

Realizace výzkumného šetření předpokládala participaci s organizacemi poskytujícími péči dětem s duálním postižením sluchu a zraku v České republice – např. Střediska rané péče pro sluchově postižené, Střediska rané péče pro zrakově postižené, Dětský domov a mateřská škola speciální v Berouně, Střední škola, základní škola a mateřská škola pro sluchově postižené v Olomouci, dále s organizací LORM – společnost pro hluchoslepé, o.s., která již několik let participuje na rozvoji taktilního znakového jazyka v České republice. S většinou těchto organizací již byla spolupráce během minulých let navázána a proto zde byl předpoklad pro úspěšnou participaci i v dalším období.

¹² Ze jmenované školy jsme však získali několik respondentů s velmi těžkým sluchovým postižením.

Prvotní výzkumné šetření u dospělých hluchoslepých osob s primárním zrakovým postižením probíhalo v kooperaci s organizací LORM – společnost pro hluchoslepe, o.s., která oslovila své klienty a pomohla nám tak zprostředkovat kontakt a realizovat výzkumné šetření na týdenních edukačně-rehabilitačních pobytech zaměřených na sociální rehabilitaci a rozvoj komunikace hluchoslepých.

Do výzkumného šetření jsme poté na základě záměrného výběru respondentů zahrnuli tyto instituce:

- Dětský domov a mateřská škola speciální v Berouně,
- Střední škola, základní škola a mateřská škola pro sluchově postižené v Olomouci,
- Mateřská, základní a střední škola pro sluchově postižené ve vlašském Meziříčí,
- Základní škola a mateřská škola pro sluchově postižené v Ostravě-Porubě,
- Mateřská škola a základní škola pro sluchově postižené v Brně,
- Střední škola, základní škola a mateřská škola pro zrakově postižené v Brně,
- Základní škola prof.V. Vejvodského pro zrakově postižené v Litovli,
- Základní škola pro zrakově postižené a žáky s vadami řeči v Opavě.

2.6 Popis průběhu výzkumu, výzkumné metody a jejich administrace

Kontaktování jednotlivých institucí probíhalo telefonickou a elektronickou cestou. Z důvodu charakteru realizovaného výzkumu bylo nutné získat od účastníků výzkumu informovaný souhlas. Vzhledem k věkovým charakteristikám výzkumného souboru byli o spolupráci požádáni zákonní zástupci dětí prostřednictvím ředitele/ky zařízení, ve kterých se děti vzdělávají, formou písemného informovaného souhlasu stvrzeného podpisem zákonných zástupců.

V informovaném souhlasu jsme s požadavkem ochrany osobních údajů¹³ respondentů uvedli čestné prohlášení o anonymitě a důvěrnosti veškerých získaných informací. Dále jsme zde informovali o tom, že záznamy pořízené při výzkumném šetření nebudou zveřejňovány a budou sloužit pouze k odborné analýze získaných dat. Zároveň jsme účastníky výzkumu (ředitele/ky zařízení, zákonné zástupce dětí) seznámili s cílem a obsahovým zaměřením realizovaného výzkumu. Podrobné informace o jednotlivých respondentech (jména, data narození apod.), které by mohly vést k identifikaci jednotlivých dětí jsme z výše zmíněných důvodů v práci záměrně neuvedli¹⁴. U dětí, které mají nařízenou ústavní výchovu, jsme o souhlas s účastí na výzkumném šetření žádali vedení zařízení, ve kterém jsou děti umístěny.

Výzkum všech skupin respondentů probíhal v institucích, ve kterých se respondenti vzdělávají, a to metodou participantního pozorování v uměle navozené situaci, kdy byl pro všechny tři skupiny respondentů vypracován soubor úkolů. Tyto se zaměřovaly na námi vybrané jednotlivé druhy pohybů (SIG) artikulované jednou rukou v neutrálním prostoru před tělem (TAB). Jednalo se o pohyb nahoru, dolů, vlevo, vpravo, od těla, k tělu a pohyb kruhový. V případě kruhového pohybu se jednalo o:

- a) kruhový pohyb horizontální (kruh rovnoběžný s podlahou),
- b) kruhový pohyb vertikální (rovnoběžný s tělem) a
- c) kruhový pohyb pravoúhle vertikální (kruh v pravém úhlu k tělu)¹⁵.

Cílem pozorování bylo především zmapovat schopnost dítěte artikulovat určitý pohyb, dále vyhodnotit jak dlouho trvá, než dítě ukáže pohyb správně, kolik opakování je pro artikulaci zapotřebí, zda je schopno pohyb uchovat v paměti při změně pohybu a také v jaké pozici běžně využívané při taktilním znakovém jazyce respondent lépe artikuluje požadované pohyby v prostoru.

¹³ V souladu se zákonem č.101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů.

¹⁴ V práci uvádíme pouze základní informace o pohlaví, věku a diagnóze respondentů, používaném komunikačním systému respondentů a skutečnosti, zda jsou děti v odborné péči.

¹⁵ Viz Macurová, 1996.

Analýzu dat získaných prostřednictvím videozáznamu jsme u první a druhé skupiny respondentů prováděli pomocí zakotvené teorie, která data analyzuje prostřednictvím různých typů tzv.kódování.

Při výzkumu měli respondenti za úkol samostatně artikulovat pohyby v neutrálním prostoru na základě ukázky expedientem. Každý pohyb byl respondentovi nejprve taktilně demonstrován celkem třikrát, poté bylo vyžadováno správné opakování. V případě nesprávné artikulace jsme pohyb demonstrovali znovu. Expedientem jsme byli nejprve my, v případě, že dítě neparticipovalo, další pokus činili pedagogové dětí, kteří byli před vlastní realizací výzkumu poučeni o podmínkách jeho průběhu¹⁶. I v tomto případě jsme byli průběhu pozorování přítomni.

Analýza observace respondentů první a druhé skupiny vyžadovala při plnění úkolů kategorizaci a komparaci jednotlivých druhů pohybu (SIG) v neutrálním prostoru (TAB) na základě otevřeného kódování. V průběhu pozorování jsme tak na základě sledovaných jevů v kontextu jednotlivých druhů pohybu (SIG) v neutrálním prostoru (TAB) vytvořili následující kategorie: *preference vzájemného postavení respondenta vůči expedientovi při spolupráci, vzájemné postavení respondenta vůči expedientovi z hlediska kvalitnější imitace pohybu (přesnější provedení), celková kvalita spolupráce, schopnost respondenta recipovat taktilní ukázkou pohybu, druh pohybu, který nevyžaduje opakovanou demonstraci a je tedy nejlépe uchopitelný, druh pohybu, který je nejtěžší pro artikulaci, správný směr pohybu v případě pohybů, které lze produkovat stranově (zrcadlově) nesprávně*. Uvedené kategorie jsme poté analyzovali otevřeným kódováním a zjišťovali tak znaky či charakteristiky náležející každé zjištěné kategorii.

Jelikož se s hluchoslepotou často kombinuje mentální postižení a markantní potíže s komunikací, byli jsme si vědomi obtíží, které by při vlastní realizaci výzkumu u třetí skupiny respondentů mohly nastat – potíže ve vysvětlení úkolu, nedostatečné či nesprávné pochopení úkolu,

¹⁶ Z důvodu možného ovlivnění a zkreslení výsledků výzkumu bylo zakázáno dítěti při neúspěchu či nepřesné imitaci pohybu jakkoli pomáhat nebo napovídat.

bariéry v oblasti funkční komunikace u některých respondentů, schopnost spolupráce apod. Naše předpoklady se u hluchoslepých respondentů naplnily ve třech případech, kdy ani při opakovaném pokusu nespolupracovali. Získaná data u skupiny respondentů s hluchoslepotou tak nebylo možné analyzovat pomocí zakotvené teorie, pro kterou je nezbytné nalézt společné znaky vyskytující se u celé skupiny respondentů a volili jsme proto deskripci participantního pozorování jednotlivých hluchoslepých respondentů.

Volba sledované pozice všech skupin respondentů vůči expedientovi vycházela z observace chování respondentů s hluchoslepotou, u nichž se při komunikaci využívají tři typy pozic – *frontální, dorzální a lineární*.

Obr.č.1: Frontální pozice¹⁷

Při frontální pozici sedí či stojí respondent naproti expedientovi. Recipující ruka respondenta je zaklesnuta posledními články ukazováku, prostředníku a prsteníku za hřbetní stranu článků ukazováku ruky expedienta. Nevýhodou je možnost tzv.zrcadlového zkreslení, kdy například pohyb artikulujícího vpřed směrem od těla je pro příjemce pohybem směrem k tělu a naopak, dále pohyb směrem vpravo je vnímán jako pohyb vlevo. Nevýhodou je rovněž rychlejší únava paží obou účastníků a časté vychýlení těla do nepřírozené polohy¹⁸.

¹⁷ Obrázky jednotlivých pozic byly převzaty z publikace Langer, J., Souralová E., Horáková R.: *Taktilní znakový jazyk. Manuál a CD-ROM k výuce* (2010).

¹⁸ Uvedené nevýhody a další komplikace způsobené frontální pozicí při komunikaci taktilním znakovým jazykem popisuje např. Langerová (1998).

Obr.č.2: Dorzální pozice

Při dorzální pozici respondent sedí či stojí otočen zády k expedientovi. Ruka respondenta je opět zaklesnuta posledními články ukazováku, prostředníku a prsteníku za hřbetní stranu článků ukazováku ruky expedienta. Výhodou pozice je souhlasné postavení obou komunikujících osob, čímž se zamezuje zrcadlovému zkreslení, které provází frontální pozici a umožňuje stejný rozsah pohybů expedienta i respondenta. Nevýhodou je velmi těsný tělesný kontakt, který může být v některých případech zúčastněným osobám subjektivně nepříjemný (z důvodu možného tělesného pachu apod.).

Obr.č.3: Lineární (paralelní) pozice

V případě lineární pozice respondent a expedient sedí nebo stojí vedle sebe, přičemž recipující ruka respondenta je opět zaklesnuta posledními články ukazováku, prostředníku a prsteníku za hřbetní stranu článků ukazováku ruky expedienta. Při zaujímání lineárního (paralelního)

postavení je nezbytné, aby ruka respondenta byla schopna vykonávat identické pohyby s dominantní rukou expedienta. Tato pozice se oproti frontální pozici jeví jako výhodnější z důvodu možnosti recipovat jednotlivé pohyby bez zrcadlového zkreslení některých pohybů. To znamená, že pohyb expedienta vpřed směrem od těla je i pro respondenta stejným pohybem vpřed apod. Další výhodou je také to, že v tomto postavení nedochází k nepřírozenému vychýlení těla (pokud ano, pouze v minimální míře) a tím i menší únavě paží a snadnějšímu sledování dráhy pohybu.

U skupiny respondentů s duálním smyslovým postižením bylo v průběhu našeho výzkumného šetření zjištěno, že při frontální a dorzální pozici docházelo ke snadnější recepci artikulovaných pohybů, zatímco při lineární pozici docházelo často k vychýlení těla respondenta vůči expedientovi nebo naopak, a tím k posunutí z lineární pozice do pozice frontální. U třech respondentů s hluchoslepotou pak byla navázána spolupráce pouze při pozici frontální a dorzální. Vzhledem k těmto skutečnostem, jsme při výzkumném šetření u všech skupin respondentů volili pouze pozici frontální a dorzální.

2.7 Evaluace výsledků výzkumu jednotlivých skupin respondentů

Jelikož se v průběhu výzkumného šetření ukázalo, že výsledná data všech skupin respondentů nelze analyzovat a evaluovat podle shodné metody, uvádíme zde dílčí závěry s platností pro námi získané jednotlivé skupiny respondentů.

2.7.1 Evaluace výsledků výzkumu u skupiny dětí s těžkým zrakovým postižením

U skupiny sedmi respondentů s těžkým zrakovým postižením jsme na základě otevřeného kódování vyhodnotili následující společné znaky při artikulaci pohybu (SIG) v neutrálním prostoru před tělem (TAB):

Z hlediska schopnosti respondentů artikulovat taktilně demonstrované druhy pohybů v neutrálním prostoru před tělem, jsme jako nejtěžší ze šesti sledovaných druhů pohybu vyhodnotili *kruhový pohyb pravoúhle vertikální (kruh v pravém úhlu k tělu)* a *pohyb od těla a k tělu*. Tyto druhy pohybu činily potíže v obou sledovaných pozicích. Naopak, nejjednodušším pohybem pro artikulaci byl *kruhový pohyb vertikální (kruh rovnoběžný s tělem)*, a to v obou pozicích.

V případě sestavení škály pro námi sledované druhy pohybů v neutrálním prostoru od nejlépe uchopitelného po nejhůře uchopitelný z hlediska jejich artikulace při frontálním postavení, můžeme uvést:

- a) kruhový pohyb vertikální,
- b) pohyb vlevo a vpravo,
- c) pohyb nahoru a dolů a kruhový pohyb horizontální,
- d) pohyb od těla a k tělu, kruhový pohyb pravoúhle vertikální.

V případě sestavení škály pro námi sledované druhy pohybů v neutrálním prostoru od nejlépe uchopitelného po nejhůře uchopitelný z hlediska jejich artikulace při dorzálním postavení, můžeme uvést:

- a) kruhový pohyb vertikální a pohyb vlevo a vpravo,
- b) pohyb nahoru a dolů a kruhový pohyb horizontální,
- c) pohyb od těla a k tělu,
- d) kruhový pohyb pravoúhle vertikální.

Schopnost recipovat a správně artikulovat námi vybrané jednotlivé druhy pohybů ovlivňuje vzájemné postavení respondenta vůči expedientovi. *Při dorzální pozici respondenti s těžkým zrakovým postižením dokázali snadněji recipovat dráhu a směr pohybu (nedocházelo k nežádoucímu zrcadlovému zkreslení) v neutrálním prostoru před tělem než při pozici frontální.*

2.7.2 Evaluace výsledků výzkumu u skupiny dětí s velmi těžkým sluchovým postižením

U skupiny 19 respondentů s velmi těžkým sluchovým postižením jsme také na základě otevřeného kódování vyhodnotili následující

společné znaky při artikulaci pohybu (SIG) v neutrálním prostoru před tělem (TAB):

Z hlediska schopnosti respondentů artikulovat námi vybrané taktilně demonstrováné druhy pohybů v neutrálním prostoru před tělem jsme jako nejtěžší ze šesti sledovaných druhů pohybu vyhodnotili (shodně jako u první skupiny respondentů) *kruhový pohyb pravoúhle vertikální (kruh v pravém úhlu k tělu) a pohyb vlevo a vpravo*. Jmenované druhy pohybu činily respondentům s velmi těžkým sluchovým postižením obtíže pouze *ve frontální pozici*, a to z hlediska nesprávného směru dráhy pohybu, kdy docházelo k jeho zrcadlovému zkreslení. V dorzální pozici jsme artikulaci těchto pohybů zaznamenali správnou. Ostatní druhy pohybů dokázali správně artikulovat všichni respondenti v obou sledovaných pozicích. Z tohoto důvodu dále neuvádíme jednotlivé druhy pohybů ve škále od nejlépe po nejhůře uchopitelný.

2.7.3 Evaluace výsledků výzkumu u skupiny dětí s kongenitálním či časně získaným duálním smyslovým postižením

Z celkového počtu šesti respondentů jsme schopnost artikulovat námi vybrané taktilně demonstrováné pohyby v neutrálním prostoru před tělem zaznamenali pouze u tří respondentů. U dalších respondentů se opakovaně nepodařilo navázat spolupráci pro výzkumné šetření.

Chlapec B v případě dorzální pozice dokázal opakovaně artikulovat celkem dvakrát pohyb doleva a doprava. Další druhy pohybu artikulovat nedokázal. Ve frontální pozici jsme oproti dorzálnímu postavení zaznamenali snahu respondenta o přiblížení se k rukám expedienta a obtížnější sledování dráhy pohybu, kdy byla častěji zaznamenána ztráta kontaktu ruky respondenta a expedienta.

U dívky A byla zjištěna schopnost artikulovat pohyb nahoru a dolů ve frontální pozici, přičemž bylo zapotřebí pohyb demonstrovat celkem dvakrát. V případě pohybu doleva a doprava bylo pro artikulaci pohybu respondentem nutné opakování – celkem osmkrát, docházelo

však k nežádoucímu zrcadlovému zkreslení směru pohybu. Tytéž druhy pohybu jsme u dívky A zaznamenali v dorzální pozici.

Chlapec E dokázal artikulovat všechny druhy pohybu. Ve frontální pozici docházelo při vlastní artikulaci kruhového pohybu vertikálního (kruh v pravém úhlu k tělu) a pohybu vlevo a vpravo k nežádoucímu zrcadlovému zkreslení směru pohybu. Současně byl u kruhového pohybu pravoúhle vertikálního ve frontální pozici pozorován posun dráhy pohybu spíše ke kruhovému pohybu horizontálnímu (kruh rovnoběžný s podlahou). Při opakované demonstraci pohybu pravoúhle vertikálního a pohybů vlevo a vpravo již respondent artikuloval pohyby se správným směrem pohybu. Dále jsme zaznamenali obtíže při sledování dráhy pohybu – chlapec častěji ztrácel kontakt s rukou expedienta, zejména v případě demonstrace kruhového pohybu pravoúhle vertikálního a pohybu ve směru od těla a k tělu. V dorzální pozici chlapec E dokázal všechny taktilně demonstrované znaky kromě kruhového pohybu pravoúhle vertikálního správně artikulovat i z hlediska směru pohybu. Kruhový pohyb pravoúhle vertikální opět vykazoval odchylku z hlediska dráhy pohybu – i zde se jednalo o posun dráhy pohybu spíše ke kruhovému pohybu horizontálnímu, ani po opakování taktilní ukázky se tento pohyb respondentovi nezdařilo artikulovat správně. U ostatních druhů pohybu nebylo nutné jednotlivé pohyby vícekrát opakovat, demonstrace se uskutečnila vždy jenom jednou, neboť následovala okamžitá reakce chlapce.

Závěry vyplývající z výsledků výzkumu získaných při observaci respondentů s hluchoslepotou jsou následující:

Pozice dorzální, kdy je respondent vůči druhé osobě otočen zády, byla u respondentů více preferována, navíc souhlasným postojem obou zúčastněných osob poskytovala možnost lépe podněty recipovat a popřípadě i artikulovat.

Jsme si vědomi skutečnosti, že získaný počet respondentů s kongenitální či časně získanou hluchoslepotou je pro generalizaci výsledků a jejich aplikaci na celou skupinu dětí s tímto postižením

nízký. Rovněž velká variabilita této skupiny z hlediska věku, diagnózy, rodinného prostředí, délky odborné intervence, mentálních dispozic jedince, dosažené úrovně komunikace a s ní souvisejícího předpokladu schopnosti adekvátně chápat situaci a dalších faktorů, například aktuální naladění respondenta na mentální práci apod., nám znemožňuje učinit definitivní závěry.

S ohledem na uvedené skutečnosti proto neuvádíme výsledky našeho výzkumu jako směrodatné, nýbrž je zde předkládáme jako základní zjištění vyplývající z realizovaného výzkumu, která jsou nutná dále podrobněji zmapovat a analyzovat dalším výzkumem u vyššího počtu respondentů.

2.8 Závěry výzkumného šetření

Cílem naší práce bylo zmapovat, zda při artikulaci pohybu v neutrálním prostoru existují některé společné znaky u všech tří skupin respondentů. Společné znaky jsme zjistili pouze u skupiny respondentů s těžkým zrakovým a velmi těžkým sluchovým postižením, kdy byly u obou skupin zaznamenány obtíže při artikulaci dvou druhů pohybu – kruhového pohybu pravoúhle vertikálního a pohybu vlevo a vpravo. U skupiny dětí s hluchoslepotou jsme se setkali s různou úrovní artikulace pohybů. Ke společným znakům jednotlivých skupin respondentů se vázala první výzkumná otázka. Vzhledem ke skutečnosti, že nebylo možné provést analýzu dat všech tří skupin respondentů prostřednictvím otevřeného kódování, jsme námi stanovenou *výzkumnou otázkou č.1 nepřijali.*

Další otázkou, kterou jsme se zabývali, bylo, zda je možné námi vybrané druhy pohybů v neutrálním prostoru před tělem kvalitativně seřadit od nejsnáze až po nejméně uchopitelný. Takto seřazené druhy pohybů měly sloužit jako vstupní informace pro metodické východisko nácviku pohybů v neutrálním prostoru. Sestavit postupnou řadu pohybů bylo možné pouze u skupiny dětí s těžkým zrakovým postižením –

nejméně uchopitelný pohyb v obou pozicích se ukázal kruhový pohyb vertikální a pohyb vlevo a vpravo. Jako méně uchopitelný se pro děti s těžkým zrakovým postižením ukázal pohyb nahoru a dolů, kruhový pohyb horizontální, od těla a k tělu a kruhový pohyb pravoúhle vertikální a to v obou sledovaných pozicích. U dalších skupin respondentů nebylo možné vybrané druhy pohybů takto klasifikovat. U dětí s velmi těžkým sluchovým postižením jsme zjistili obtíže shodně jako u skupiny respondentů s těžkým zrakovým postižením u kruhového pohybu pravoúhle vertikálního a pohybu vlevo a vpravo. Obtíže při artikulaci jmenovaných druhů pohybu jsme zaznamenali pouze ve frontální pozici, a to z hlediska nesprávného směru dráhy pohybu, kdy docházelo k zrcadlovému zkreslení pohybu. V dorzální pozici respondenti dokázali tyto pohyby artikulovat bezchybně. V případě skupiny hluchoslepých dětí nelze závěry v kontextu nejlépe či nejméně uchopitelného druhu pohybu generalizovat z důvodu rozsáhlé variability jednotlivých respondentů z hlediska věku, diagnózy, rodinného prostředí, délky odborné intervence, mentálních dispozic jedince, dosažené úrovně komunikace a s ní souvisejícího předpokladu schopnosti adekvátně chápat situaci a dalších faktorů, což nám znemožňuje učinit definitivní závěry. *Výzkumnou otázku č.2 tak potvrzujeme jen částečně*, neboť postupnou řadu pohybu od nejméně uchopitelného až po nejméně uchopitelný, jsme zjistili pouze u skupiny dětí s velmi těžkým zrakovým postižením. U dalších skupin nebylo možné takto seřadit vybrané druhy pohybů.

Třetí výzkumnou otázkou jsme zjišťovali, která ze tří pozic¹⁹ komunikačních partnerů užívaných při komunikaci taktickým znakovým jazykem je při recepci a artikulaci pohybu v neutrálním prostoru před tělem pro děti s kongenitální nebo časně získanou hluchoslepotou nejvýhodnější z hlediska schopnosti artikulovat určitý pohyb. Pro námi získanou skupinu dětské populace hluchoslepých respondentů

¹⁹ Pozice frontální, dorzální a lineární (paralelní). Při výzkumném šetření jsme pro komparaci jednotlivých pozic volili pozici frontální a dorzální a to na základě observace respondentů s vrozeným či časně získaným duálním smyslovým postižením (viz kapitola 5.5 Analýza dat první skupiny respondentů prostřednictvím metody zakotvené teorie – analýzy dat získaných od respondentů s těžkým zrakovým postižením).

se jevila jako nejvýhodnější pozice *dorzální*. Souhlasným postojem obou zúčastněných osob umožňuje dítěti lépe sledovat dráhu a směr pohybu a nedochází tak k nežádoucímu zrcadlovému zkreslení pohybu či zkrácení délky pohybu (z důvodu vychýlení těla při sledování pohybu) a tím také přispívá ke snadnější recepci i artikulaci pohybu v neutrálním prostoru před tělem. Také u ostatních skupin jsme zjišťovali, která z pozic je pro artikulaci pohybu pro respondenty výhodnější. U skupiny dětí těžce zrakově postižených se jako nejvýhodnější pozice jevila pozice dorzální a to ze stejných důvodů jako u hluchoslepých dětí. U skupiny dětí velmi těžce sluchově postižených nebyly rozdíly mezi pozicí frontální a dorzální natolik markantní jako u ostatních skupin, přesto v dorzální pozici dokázali lépe artikulovat pohyby náročnější pro recepci i vlastní artikulaci (kruhový pohyb pravoúhle vertikální a pohyb vlevo a vpravo).

Vzhledem k nízkému počtu hluchoslepých respondentů si dovoluujeme uvést, že naše závěry mají validitu pouze pro tuto skupinu respondentů a není možné zde prezentované závěry výzkumu uplatňovat plošně pro celou populaci dětí s kongenitální či časně získanou hluchoslepotou. Pro námi získanou skupinu hluchoslepých dětí platí, že *dorzální pozice hluchoslepeho dítěte a jeho komunikačního partnera je z hlediska recepce a artikulace pohybu v neutrálním prostoru před tělem výhodnější nežli pozice frontální*. Tímto výzkumnou otázkou *potvrzujeme s platností pro skupinu respondentů získanou v naší disertační práci*.

2.9 Doporučení pro praxi

Na základě definovaných výzkumných závěrů si dovoluujeme formulovat následující doporučení pro praxi:

Výsledky našeho výzkumu potvrzují velkou variabilitu duálního smyslového postižení a nezbytnost uplatňování vysoce individuálního přístupu. Zaznamenaná zjištění však i přes nízký počet respondentů nasvědčují, že z hlediska volby vzájemného postavení dvou

komunikujících osob je pro komunikaci s hluchoslepým dítětem *pozice dorzální nejvýhodnější*, neboť eliminuje některé nežádoucí jevy, které mohou ovlivňovat recepci i vlastní artikulaci znaků taktilního znakového jazyka²⁰. Proto při počátečních fázích osvojování taktilní formy znakového jazyka hluchoslepými dětmi doporučujeme při komunikaci volit dorzální postavení.

Znaky artikulované v neutrálním prostoru před tělem se z hlediska parametru pohybu i místa artikulace jeví pro jejich recepci i artikulaci u dětí s kongenitální či časně získanou hluchoslepotou náročné a obtížně uchopitelné podobně jako u dospělých hluchoslepých osob s primárním zrakovým postižením. Z tohoto důvodu předpokládáme a doporučujeme pro počáteční fázi komunikace prostřednictvím taktilní formy znakového jazyka upřednostnit znaky taktilního znakového jazyka umístěné na těle.

Uvedená doporučení by měla být uplatňována jak při komunikaci s hluchoslepými dětmi v jejich přirozeném prostředí (ať již rodinném či ústavním), tak také při výchovně-vzdělávacím procesu.

V kontextu s výsledky našeho výzkumu se domníváme, že je nutné u dětí s kongenitální nebo časně získanou hluchoslepotou uskutečnit další výzkumná šetření v oblasti recepcce a artikulace pohybu v neutrálním prostoru před tělem a to s větším počtem respondentů.

²⁰ Zde máme na mysli znaky artikulované v neutrálním prostoru před tělem (TAB) obsahující z hlediska parametru SIG námi vybrané druhy pohybu .

Závěr

Předkládaná disertační práce měla za cíl zmapovat u dětí s kongenitální či časně získanou hluchoslepotou problematiku taktilní formy znakového jazyka z hlediska percepce prostoru a pohybu v neutrálním prostoru před tělem. Oba jmenované parametry taktilního znakového jazyka jsou totiž pro jeho osvojování hluchoslepými dětmi nezbytné. Výsledky výzkumu měly sloužit jako podklad pro vytvoření metodiky nácviku jednotlivých pohybů v neutrálním prostoru, jenž by usnadnila počáteční fáze osvojování taktilního znakového jazyka. Z hlediska zaměření práce jsme vycházeli jednak z výzkumného šetření realizovaného u dospělé hluchoslepe populace zaměřeného na percepci prostoru v taktilním znakovém jazyce, ale rovněž z absence studií, které by se u hluchoslepých dětí orientovaly tímto směrem.

V teoretické části jsme se zabývali problematikou hluchoslepoty, komunikací osob s hluchoslepotou, dále taktilním znakovým jazykem a jeho specifiky z hlediska parametru prostoru a pohybu v prostoru.

V empirické části práce jsme se zaměřili na výzkumné šetření, jenž mapovalo percepci prostoru a pohyb v neutrálním prostoru před tělem a s nimi související případné obtíže ztěžující tuto artikulaci a tím i dostupnost taktilní formy znakového jazyka pro hluchoslepe děti.

Sestavení metodiky pro nácvik jednotlivých druhů pohybu nebylo vzhledem k výsledkům výzkumu možné. Cílem předkládané práce však nebylo kompletně vyřešit problematiku osvojování taktilního znakového jazyka u hluchoslepých dětí. Uvědomujeme si totiž, že otázka nabývání tohoto komunikačního systému je nejen vzhledem k variabilitě duálního smyslového postižení, ale rovněž i specifik taktilního znakového jazyka velice širokou oblastí, kterou nelze v rámci jediného výzkumného šetření dostatečně zmapovat. Proto s ohledem na výše uvedené předkládáme závěry výzkumu ne jako definitivní závěry, nýbrž jako základní zjištění vhodná pro další výzkumná šetření orientovaná tímto směrem. Kongenitální či časně získaná hluchoslepotu u dětí a s ní související otázka osvojování komunikačních systémů je navíc natolik

široká oblast, že není možné aplikovat žádný univerzální přístup a podtrhuje tak jedinečnost tohoto vícenásobného postižení.

Taktilní znakový jazyk jako jeden z možných způsobů komunikace u hluchoslepých dětí musel podobně jako jiné komunikační systémy a další oblasti speciálněpedagogické péče o hluchoslepe projít postupnými změnami a vylepšením. Hledání efektivnějších metod a forem komunikace, vhodných vzdělávacích metod, zlepšování podmínek a dostupnosti rané péče pro děti s duálním postižením sluchu a zraku apod. vyžaduje stejně jako taktilní forma znakového jazyka ještě další čas. Věříme, že přestože naše práce zaujímá v rámci fenoménu komunikace dětí s duálním postižením sluchu a zraku pouze malou část a vytvoření metodiky pro nácvik pohybů v neutrálním prostoru nebylo možné, přesto přispěje k rozšíření a obohacení informací o taktilní formě znakového jazyka. Rovněž věříme, že se situace hluchoslepých dětí bude neustále zlepšovat a péče o ně bude i nadále směřovat k plnohodnotnému životu.

Seznam literatury a dalších použitých pramenů

BAŇKA, A. Percepce prostoru u hluchoslepých osob a orientace, svoboda jednání a pocit kvalitnějšího života. In KOWALIK, S., BAŇKA, A. *Perspektivy rehabilitace hluchoslepých*. Praha: Wagner Press, s.r.o., 2000. s. 7-24. ISBN 80-903019-0-8.

BÍMOVÁ, P. Jazyk znakový, jazyk přirozený. *Čeština doma a ve světě*, 2002, roč. 10, č. 2-3, s. 100-103. ISSN 1210-9339.

BÍMOVÁ, P. *Fonetika a fonologie znakového jazyka*. 2005. [online]. [citováno 20. února 2009]. Dostupné z: <<http://www.ruce.cz/clanky/27>>

BLAHOUTOVÁ, J. *Komunikační systémy hluchoslepých*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita. Pedagogická fakulta, Katedra speciální pedagogiky, 2007. 79 s., 17 s.příloh. Vedoucí diplomové práce doc.PaedDr. Jiřina Klenková, Ph.D.

BREDE, S., K.: *A Sign Language Perspective on the Communicative Togetherness with a Child who is Congenitally Deafblind*. 2008 [online]. [citováno 19. května 2009].

Dostupné z:<[http://www.rug.nl/pedok/onderwijs/masteropleidingen/The sis%20Brede%20part%201.pdf](http://www.rug.nl/pedok/onderwijs/masteropleidingen/The%20sis%20Brede%20part%201.pdf)>

Callier Azusa Scale. 2010 [online]. [citováno 20. května 2011]. Dostupné z:

<<http://www.utdallas.edu/calliercenter/academic/azusascale/>>

COLLINS, S, PETRONIO, K. What Happens in Tactile ASL? In LUCAS, C.(ed). *Pinky Extension & Eye Gaze: Language Use in Deaf Communities*. Washington, DC: Gallaudet University Press, 1998, p. 18-37.

ČECHOVÁ, M. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství, 2000. ISBN 978-80-7346-093-8.

Centrum kochleárních implantací u dětí. Kochleární implantát. [online]. [citováno 20. května 2011]. Dostupné z: <<http://www.ckid.cz/kochimp.asp>>

ČERNÝ, J. *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Rubiko, 2008. ISBN 978-80-7346-093-8.

Česká verze Lormovy abecedy. 1993 [online]. [citováno 20. května 2011]. Dostupné z: <<http://www.lorm.cz/cs/hluchoslepi/abeceda.php>>

DAMMEYER, J. Children with deafblindness. Difficult differential diagnostics between sensory loss, autism and mental retardation. *NUD News Bulletin*, 2008, vol. 1, p. 4-10. [online]. [citováno 10. března 2009]. Dostupné z: <<http://www.nud.dk/bulletin/2008>>

DAMMEYER, J. Congenitally Deafblind Children and Cochlear Implants: Effects on Communication. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 2009, vol. 2, p. 278-288. [online]. [citováno 15. března 2011]. Dostupné z: <<http://jdsde.oxfordjournals.org/content/14/2/278.full>>

Definice hluchoslepoty. 2009 [online]. [citováno 11. března 2009]. Dostupné z: <<http://www.lorm.cz/cs/hluchoslepi/definice-hluchoslepoty.php>>

DE VITO, J. A. *Základy mezilidské komunikace*. Praha: Grada Publishing, spol.s.r.o., 2001. ISBN 80-7169-988-8.

Dětský domov a Mateřská škola speciální, Beroun. 2008 [online]. [citováno 11. března 2009]. Dostupné z: <<http://www.hluchoslepota-deti.cz>>

DIJK, J.van. *Tadoma*. 2012 [online]. [citováno 6. ledna 2012]. Dostupné z: <<http://www.drjanvandijk.org/jan-as-expert/jan-asauthor/road-to-symbolization/tadoma.html>>

DVOŘÁK, J. *Logopedický slovník*. Žďár nad Sázavou: Logopedické centrum, 2001. ISBN 80-902536-2-8.

Příčiny hluchoslepoty: Usherův syndrom. *Doteky*, č. 47, 2/2006 [online]. [citováno 13. března 2010]. Dostupné z: <<http://www.lorm.cz/cs/doteky/doteky-47.php#priciny-hluchoslepoty>>

FINKOVÁ, D. Rozvoj hapticko-taktilního vnímání osob se zrakovým postižením. Olomouc: Univerzita Palackého, 2011. ISBN 978-80-244-2742-3.

FINKOVÁ, D., LUDÍKOVÁ, L., RŮŽIČKOVÁ, V. *Speciální pedagogika osob se zrakovým postižením*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2007. ISBN 978-80-244-1857-5.

- FLENEROVÁ, H. *Kapitoly z tyflopédie. Díl 1.* Praha: SPN, 1985.
- HAMADOVÁ, P. KVĚTOŇOVÁ, L., NOVÁKOVÁ, Z. *Oftalmopedie.* Brno: Paido, 2007. ISBN 978-80-7315-159-1.
- Hluchoslepota, osobní zkušenost, pojmy a informace.* 2010 [online]. [citováno 20. března 2010]. Dostupné z: <http://www.okamzik.cz/view/okamzik/VIA/zpravy_a_dokumenty/Hluchoslepota_osobni_zkusenost_pojmy.pdf>
- HOFFMANOVÁ, J. *Stylistika a...* Praha: Trizonia, 1997. ISBN 80-85573-67-9.
- HORÁKOVÁ, R. Specifika vývoje a včasná pedagogická intervence u dětí se sluchovým postižením. In OPATŘILOVÁ, D. *Pedagogicko-psychologické poradenství a intervence v raném a předškolním věku u dětí se speciálními vzdělávacími potřebami.* Brno: Masarykova univerzita, 2006. s. 243-281. ISBN 80-210-3977-9.
- Identify Special Needs of the Prelinguistic Deafblind Children.* [online]. [citováno 15. června 2010]. Dostupné z: <http://www.sordoceguera.org/vc3/biblioteca_virtual/archivos/79_identificacion_necesidad_prelinguisticas.pdf>
- JANSSEN, M. Objects of Reference, Objects for Conversation. The Origins and Development of Object of Reference in Europe. *DBI Review*, 2002, vol. 30, p. 11-15. [online]. [citováno 7. října 2010]. Dostupné z: <<http://www.deafblindinternational.org/review.html>>
- JESENSKÝ, J. *Antologie reedukace zraku.* Praha: Tyfloinformační agentura Radar Společnosti nevidomých a slabozrakých v České republice, 1994.
- JESENSKÝ, J. *Základy komprehenzivní speciální pedagogiky.* Hradec Králové: Gaudeamus, 2000. ISBN 80-7041-196-1.
- Klasifikace hluchoslepoty.* [online]. [citováno 16. ledna 2010]. Dostupné z: <<http://www.lorm.cz/download/HMN/obsahCD/hluchoslepota.html#klasifikace-hluchoslepoty>>
- KOHUTOVÁ, J., KUCHAROVÁ, L. Komponenty znaku. In KUCHAROVÁ, L. *Jazyk neslyšících. Co víme, co nevíme a co bychom měli vědět o českém znakovém jazyce.* Praha: Univerzita Karlova

v Praze, 2005. s. 34-42. Interní materiál (výzkumný záměr 0021620825).

Komunikační systémy osob s hluchoslepotou. 2009 [online]. [citováno 10.března 2010]. Dostupné z: <<http://www.lorm.cz/cs/hluchoslepi/komunikacni-systemy-osob-s-hluchoslepotou.php>>

KOVÁČOVÁ, T., KUCHAROVÁ, L. Využití prostoru v českém znakovém jazyce. In KUCHAROVÁ, L. *Jazyk neslyšících. Co víme, co nevíme a co bychom měli vědět o českém znakovém jazyce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2005. s. 52-62. Interní materiál (výzkumný záměr 0021620825).

KOWALIK, S., BAŇKA, A. *Perspektivy rehabilitace hluchoslepých*. Praha: Wagner Press, s.r.o., 2000. ISBN 80-903019-0-8.

KRAHULCOVÁ, B. *Komunikace sluchově postižených*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2002. ISBN 80-246-0329-2.

KŘIVOHLAVÝ, J. *Jak si navzájem lépe porozumíme: kapitoly z psychologie sociální komunikace*. Praha: Svoboda, 1988.

KUCHYNKA, P. a kol. *Oční lékařství*. Praha: Grada Publishing, 2007. ISBN 978-80-247-1163-8.

KVĚTOŇOVÁ-ŠVECOVÁ, L. *Oftalmopedie*. Brno: Paido, 2000. ISBN 80-85931-84-2.

LANGER, J., SOURALOVÁ, E., HORÁKOVÁ, R. *Taktilní znakový jazyk. Manuál a CD-ROM k výuce a studiu*. Praha: o.s.LORM – Společnost pro hluchoslepé, 2010. ISBN 978-80-254-8457-9.

LANGROVÁ, I. *Znakování ruky v ruce*. 1998 [online]. [citováno 10.března 2010]. Dostupné z: <<http://www.brainet.cz/sons/docs/tl98/metod2.htm>>

LEHEČKOVÁ, H. Jazyk, komunikace a řečové poruchy. In KULIŠŤÁK, P. *Afázie*. Praha: Triton, 1997. s.125-175. ISBN 80-85875-38-1.

LUDÍKOVÁ, L. *Tyflopedie III*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 1991.

LUDÍKOVÁ, L. *Vzdělávání hluchoslepých I*. Praha: Scientia, 2000. ISBN 80-7183-225-1.

- LUDÍKOVÁ, L. *Edukace hluchoslepého dítěte raného věku*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2001. ISBN 80-244-0250-5.
- LUDÍKOVÁ, L. Speciální pedagogika osob s postižením zraku. In RENOTIÉROVÁ, M., LUDÍKOVÁ, L. a kol. *Speciální pedagogika*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003. s. 185-200. ISBN 80-244-0646-2.
- LUDÍKOVÁ, L. a kol. *Kombinované vady*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005. ISBN 80-244-1154-7.
- LUDÍKOVÁ, L., STOKLASOVÁ, V. *Tyflopedie pro výchovné pracovníky*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005. ISBN 80-244-1189-X.
- LUDÍKOVÁ, L., SOURALOVÁ, E. *Speciální pedagogika 3*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2006. ISBN 80-244-1213-6.
- LUDÍKOVÁ, L. Problematika osob s vícenásobným postižením. In RENOTIÉROVÁ, M., LUDÍKOVÁ, L. a kol. *Speciální pedagogika*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2006. s. 303-306. ISBN 80-244-1475-9.
- MACUROVÁ, A. Proč a jak zapisovat znaky českého znakového jazyka. *Speciální pedagogika*, 1996, roč. 6, č. 1, s. 5-19. ISSN 1211-2720.
- MACUROVÁ, A. Poznáváme český znakový jazyk I. *Speciální pedagogika*, 2001, roč. 11, č. 2, s. 69-75. ISSN 1211-2720.
- MACUROVÁ, A. *Dějiny výzkumu znakového jazyka u nás a v zahraničí*. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-05-5.
- MACUROVÁ, A., VYSUČEK, P. Poznáváme český znakový jazyk. Klasifikátorové tvary ruky. *Speciální pedagogika*, 2005, roč. 15, č. 4, s. 262-269. ISSN 1211-2720.
- MAYBERRY, R.I., SQUIRES, B. Sing Language Acquisition. In LIEVEN, E. (ed.) *Language Acquisition*. Encyclopedia of Language and Linguistics. 2nd edition. Oxford: Elsevier, 2006, vol 11. [online]. [citováno 10. října 2011]. Dostupné z: <<http://www.mcgill.ca/files/mayberrylab/Mayberry-Squires.pdf>>
- MICHÁLEK, M. *Nevidomí mezi námi. Možná nevíte, že...* [online]. [citováno 12. října 2011]. Dostupné z: <<http://www.nevidomimezinami>.

cz/main/nevidomimezinami/Texty/Jak_pomahat/Nez_nabidnete_pomoc/Mozna_nevite.wiki>

MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing, a.s, 2006. ISBN 80-247-1362-4.

MESCH, J. *Tactile Sign Language. Turn taking and question in signed conversations of deaf-blind people*. Hamburg: Signum Verlang, 2001. ISBN 3-927731-80-3.

MOTEJZÍKOVÁ, J. Poznáváme český znakový jazyk V. – Specifické znaky. *Speciální pedagogika*, 2003, roč. 13, č. 3, s. 218-226. ISSN 1211-2720.

MURDOCH, H. *Early intervention for children who are deafblind*. 2002. [online]. [citováno 17. března 2009]. Dostupné z: <<http://alice.nc.huji.ac.il/~dmitry/Reading/Data/Lesions/interesno.pdf>>

NEBESKÁ, I. *Úvod do psycholingvistiky*. Praha: H&H, 1992. ISBN 80-85467-75-5.

NIELSENOVÁ, L. *Učení zrakově postižených dětí v raném věku*. Praha: ISV, 1998. ISBN 80-85866-26-9.

OKROUHLÍKOVÁ, L. *Notace – zápis českého znakového jazyka*. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-25-3.

OPATŘILOVÁ, D., ZÁMEČNÍKOVÁ, D. *Možnosti speciálně pedagogické podpory u osob s hybným postižením*. Brno: Masarykova univerzita, 2008. ISBN 978-80-210-4575-0.

O.s. LORM – Společnost pro hluchoslepé. [online]. [citováno 11. března 2009]. Dostupné z: <<http://www.lorm.cz/cs/lorm/lorm.php>>

POTMĚŠIL, M. *Čtení k surdopedii*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003. ISBN 80-244-0766-3.

POTMĚŠIL, M., KALEDOVÁ, P. K pedagogickému diagnostikování a hodnocení hluchoslepých klientů. *Speciální pedagogika*, 2000, roč. 10, č.1, s. 6-14. ISSN 1211-2720.

POŽÁR, L., PAUKOVÁ, E. Kognitivny vývin slepohluchých jedincov. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 2003, roč. 38, č. 3, s.236-250. ISSN 0555-5574.

- PRŮCHA, J. *Dětská řeč a komunikace. Poznatky z vývojové psycholingvistiky*. Praha: Grada Publishing, 2011. ISBN 978-80-247-3181-0.
- RAANES, E. Å gripe inntrykk og uttrykk. Interaksjon og meningsdanning i døvblindes samtaler. Trondheim, 2006. s. 160-167. In BREDE, S., K.: *A Sign Language Perspective on the Communicative Togetherness with a Child who is Congenitally Deafblind, 2008*. [online]. [citováno 19. května 2009]. Dostupné z: <<http://www.rug.nl/pedok/onderwijs/masteropleidingen/Thesis%20Bred e%20part%201.pdf>>
- ROSULKOVÁ, P. Komunikace lidí s hluchoslepotou. In ŠTĚRBOVÁ, Dana. *Hluchoslepota, lidé s ní a kolem ní*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005. s.53-60. ISBN 80-244-1244-6.
- SERVUSOVÁ, J. *Kontrastivní lingvistika – český jazyk x český znakový jazyk*. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka o.s., 2008. ISBN 978-80-87218-30-3.
- SCHICK, B., MARSCHARK, M., SPENCER, P.E. *Advances in the Sing Language Development of Deaf Children*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- SLOBIN, D. I. Issues of Linguistic Typology in the Study of Sign Language Development of Deaf Children. In SCHICK, B., MARSCHARK, M., SPENCER, P. E. *Advances in the Sing Language Development of Deaf Children*. Oxford: Oxford University Press, 2006. s. 20-45.
- SOURALOVÁ, E. *Vzdělávání hluchoslepých II*. Praha: Scientia, spol.s.r.o., 2000. ISBN 80-7183-226-X.
- SOURALOVÁ, E. Komunikace osob hluchoslepých. In LUDÍKOVÁ, Libuše. *Kombinované vady*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005. s. 118-133. ISBN 80-244-1154-7.
- SOURALOVÁ, E, HORÁKOVÁ, R. *Problematika osob s hluchoslepotou a kontaktní tlumočení u hluchoslepých preferující český znakový jazyk*. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka o.s., 2008. ISBN 978-80-87153-34-5.

- SOURALOVÁ, E. *Speciální pedagogika osob s postižením sluchu. Komunikace sluchově postižených.* In RENOTIÉROVÁ, M., LUDÍKOVÁ, L. a kol. *Speciální pedagogika.* Olomouc: Univerzita Palackého, 2003. s. 171-184. ISBN 80-244-0646-2.
- SOURIAU, J. Introduction to Deafblindness. *Report International Course on Communication and Congenital Deafblindness*, 2007, vol. 8, p. 8-18. [online]. [citováno 7. října 2010]. Dostupné z: <http://www.nordicwelfare.org/filearchive/8/87916/CNUS_08.pdf>
- SOURIAU, J., BREDE, S., K. Language and Congenital Deafblindness. *Communication Network Update Series*, 2008, vol. 10, p.1-17. [online]. [citováno 30. října 2010]. Dostupné z: <<http://nordicwelfare.org/filearchive/8/87914/CNUS10.pdf>>
- SOVÁK, M. *Nárys speciální pedagogiky.* Praha: SPN, 1986.
- STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J.: *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody Zakotvené teorie.* Boskovice: ALBERT, 1999. ISBN 80-85834-60-X.
- STREMEL, K. Cochlear Implant for Young Children Who Are Deaf-Blind. *DB-LINK*, 2006, vol. 13, iss. 2 [online]. [citováno 20. března 2011].
Dostupné z: <<http://www.nationaldb.org/dbp/jan2006.htm#cochlear>>
- STRNADOVÁ, V. *Hádej, co říkám aneb odezírání je nejisté umění.* Praha: ASNEP, 2001. ISBN 80-903035-0-1.
Střední škola, základní škola a mateřská škola pro sluchově postižené. [online]. [citováno 11. března 2009]. Dostupné z: <<http://www.sluch-ol.cz./index.php?nid=6800&lid=CZ&oid=1104649>>
- SUTTON, V. *Co je Signwriting.* 2006. [online]. [citováno 25. srpna 2011]. Dostupné z: <<http://ruce.cz/clanky/427-co-je-signwriting>>
- ŠLAPÁK, I., FLORIÁNOVÁ, P. *Kapitoly z otorhinolaryngologie a foniatrie.* Brno: Paido, 1999. ISBN 80-85931-67-2.
- ŠTOLCAROVÁ, M. Jak to všechno bylo..? In ŠTĚRBOVÁ, D. *Hluchoslepotá, lidé s ní a kolem ní.* Olomouc: Univerzita Palackého, 2005. s. 38-42. ISBN 80-244-1244-6.

The Revised Nordic Definition of Deafblindness [online]. [citováno 11. března 2009]. Dostupné z: <<http://www.nud.dk/aed09d7c-7459-434ea8b267237c064748.W5Doc?mId=1C7BC395-30CB-46B8A9BCBE141643D964&>>

VALLI, C., LUCAS, C. *Linguistics of American Sign Language: an introduction*. Gallaudet University Press, 2000. ISBN 1563680971.

DIJK, J.van, JANSSEN, M., NELSON, K. *Hluchoslepé dítě*. 1993 [online]. [citováno 17. března 2009]. Dostupné z: <<http://www.braille.t.cz/sons/docs/tl98/studie6.htm>>

VAŠEK, Š., VANČOVÁ, A. HATOS, a kol. : *Pedagogika viacnásobně postižených*. Bratislava: Sapientia, 1999. ISBN 80-967180-4-5.

VAŠEK, Š. *Špeciálna pedagogika – terminologický a výkladový slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1994. ISBN 80-08-01217-X.

VAŠEK, Š. *Základy špeciálnej pedagogiky*. Bratislava: Sapientia, 2003. ISBN 80-968797-0-7.

VITÁSKOVÁ, K. Vybraná úskalí aktuálních možností diagnostiky u dětí se sluchovým postižením. *e-Pedagogium*, 2004, roč. 4, č.2, s. 65-77. [online]. [citováno 20. března 2011]. Dostupné z: <<http://epedagog.upol.cz/eped2.2004/index.htm>> ISSN 1213-7499.

VIA – sdružení hluchoslepých [online]. [citováno 11. března 2009]. Dostupné z: <http://www.okamzik.cz/Main_hluchoslepota.htm>

Vyhláška č. 73/2005 Sb., o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných. Praha: MŠMT, 2005.

Výroční zpráva Klubu přátel červenobílé hole za rok 2005. 2006 [online]. [citováno 11. března 2009]. Dostupné z: <<http://klubpratel.wz.cz/vyrzprava05.pdf>>

Výukový CD-ROM taktilního znakového jazyka pro hluchoslepé. 2009 [online]. [citováno 11. března 2009]. Dostupné z: <<http://www.lorm.cz/cs/hluchoslepi/vyukovy-cd-rom-tzn-prohluchoslepe.php>>

WIENER, P. *Prostorová orientace zrakově postižených*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 1998. ISBN 80-239-6775-4.

What is Deafblindness? 2009 [online]. [citováno 25. března 2009].

Dostupné z: <http://www.sense.org.uk/what_is_deafblindness/>

WHO. Grades of hearing impairment. 2009 [online]. [citováno 11. ledna 2009]. Dostupné z: <http://www.who.int/pbd/deafness/hearing_impairment_grades/en/index.html>

Záblesk. [online]. [citováno 11. března 2009].

Dostupné z: <<http://www.zablesk.olomouc.com/>>

Zákon č. 384/2008 Sb., o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob. Praha: MŠMT, 2008.

Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon). Praha: MŠMT, 2004.

ZIMERMANOVÁ, P. Poslední trendy v pojetí definice hluchoslepoty v zahraničí a v České republice. In KLENKOVÁ, J., VOJTOVÁ, V. *Komunikace a její místo v rámcovém vzdělávacím programu pro předškolní a základní vzdělávání*. Brno: Masarykova univerzita, 2006. [CD-ROM]

ZIMERMANOVÁ, P. *Hluchoslepi se učí znakovat dotekovým způsobem*. 2009 [online]. [citováno 11. ledna 2009]. Dostupné z: <<http://www.lorm.cz/cs/hluchoslepi/clanky/vyuka-tzj.php>>

Anotace disertační práce

Jméno a příjmení:	Eva Martinková
Název práce:	TAKTILNÍ FORMA ZNAKOVÉHO JAZYKA V KOMUNIKACI DĚTÍ S DUÁLNÍM POSTIŽENÍM SLUCHU A ZRAKU
Vedoucí práce:	doc. PhDr. Eva Souralová, Ph.D.
Katedra:	Ústav speciálněpedagogických studií, PdF UP, Olomouc
Obor:	Speciální pedagogika
Počet stran:	141
Počet příloh:	2
Rok obhajoby:	2012
Klíčová slova:	hluchoslepota, kongenitální a časně získaná hluchoslepota, duální postižení sluchu a zraku, taktilní znakový jazyk, komunikace osob s hluchoslepotou, prostor a pohyb v prostoru v taktilním znakovém jazyce.

Resumé:

Disertační práce se zabývá problematikou taktilní formy znakového jazyka u dětí s duálním postižením sluchu a zraku jakožto jedné z možných komunikačních forem hluchoslepých dětí. Práce je členěná na teoretickou a empirickou část. Teoretická část obsahuje čtyři kapitoly a představuje souhrn poznatků z oblasti hluchoslepoty a specifik týkajících se různých komunikačních forem hluchoslepých osob včetně taktilní formy znakového jazyka. Kapitola o taktilním znakovém jazyce vychází z jazyka znakového, z něhož je jeho doteková varianta odvozena. Stěžejní místo v teoretické části zaujímá otázka prostoru a pohybu v prostoru jakožto součást taktilního znakového jazyka a rovněž jako významný předpoklad pro jeho osvojení hluchoslepými dětmi. Tématu je věnována poslední kapitola teoretické části práce. Empirická

část práce se opírá o teoretické poznatky a mapuje schopnost artikulace vybraných druhů pohybu v neutrálním prostoru před tělem u třech skupin respondentů – dětí s těžkým zrakovým postižením, velmi těžkým sluchovým postižením a duálním postižením sluchu a zraku. Výzkumné šetření bylo zaměřeno rovněž na deskripci případných obtíží ztěžujících artikulaci pohybů v prostoru. Pro výzkumné šetření byla zvolena metoda zakotvené teorie, analýza získaných dat proběhla prostřednictvím otevřeného kódování a deskripce participantního pozorování respondentů. Na základě výsledků výzkumu byly zformulovány závěry a následně navržena doporučení pro praxi.

Summary

TACTILE SIGN LANGUAGE IN COMMUNICATION OF DEAFBLIND CHILDREN

Institute of Special Educational Studies.

Faculty of Education. Palacky University, Olomouc. 2012.

The thesis deals with the topic of tactile sign language in communication of children with dual disability of sight and hearing. Tactile sign language represents one possible form of communication of deafblind children. The thesis is divided into two parts – theoretical and practical. Theoretical part consists of four chapters that summarise the information about the area of deafblindness and different communication forms used by deafblind persons including tactile sign language. The chapter about tactile sign language describes at first sign language as a basis for its tactile form. The last chapter of the theoretical part is devoted to the issue of space and movement in space as important components of tactile sign language and prerequisite for its acquisition by deafblind children. The practical part of the thesis relies on information included in theoretical part. It describes the ability of three groups of respondents (children with severe visual impairment, children with severe hearing impairment and deafblind children) to articulate chosen types of movements in neutral space in front of the body. The research is also aimed at depiction of possible problems that can make the articulation of movements in the space more difficult. Concerning the methodology of the research the method of grounded theory was chosen and acquired data were analysed via open coding and description of participated observation of respondents. On the basis of the research results were formulated the conclusions and consequently proposed the recommendations for use in practice.

Key words:

deafblindness, congenital and early acquired deafblindness, dual disability of sight and hearing, tactile sign language, communication of deafblind persons, space and movement in space while using tactile sign language.

Zusammenfassung

DIE TAKTILFORM DER ZEICHENSPRACHE IN DER KOMMUNIKATION DER KINDER MIT DER GEHÖR- UND SEHDUALBEHINDERUNG

Institution der sonderpädagogischen Studien.

Pädagogische Fakultät der Palatzky Universität in Olmütz. 2012.

Die Dissertationsarbeit beschäftigt sich mit der Problematik der Taktiform der Zeichensprache bei den Kinder mit der Gehör- und Sehhdualbehinderung als einer von möglichen Kommunikationsformen der Taubblindkinder. Die Arbeit ist in den theoretischen und empirischen Teil aufgliedert. Der theoretische Teil beinhaltet vier Kapitel und stellt Erkenntnissexomplex vom Gebiet der Taubblindheit und die Spezifik betreffend verschiedene Kommunikationsformen der Taubblinden einschl. der Taktiform der Zeichensprache vor. Der Kapitel von der taktilen Zeichensprache geht aus der Zeichensprache hervor, aus der ihre Berührungsvariante deduziert ist. Die Frage des Raumes und Bewegung im Raum nimmt wesentlichen Platz im theoretischen Teil ein als die bedeutende Voraussetzung für seine Aneignung von taubblinden Kinder. Diesem Thema ist der letzte Kapitel des theoretischen Teils der Arbeit. Empirischer Teil der Arbeit basiert auf den theoretischen Erkenntnissen und erkundet die Fähigkeit der Artikulation der ausgewählten Sortenbewegung im neutralen Raum vor dem Körper bei drei Gruppen von den Befragten – Kinder mit der schweren Sehbehinderung, sehr schweren Gehörbehinderung und Gehör- und Sehhdualbehinderung. Die Forschungsuntersuchung wurde gleichfalls auf die Deskription der eventuellen Schwierigkeiten gezielt, die Artikulation der Bewegungen im Raum belästigen. Für die Forschungsuntersuchung wurde eine Methode der festgesetzten Kodierung ausgewählt, die Analyse der gewonnenen Daten ist durch die geöffnete Kodierung und die Deskription der beteiligten

Betrachtung der Befragten abgelaufen. Auf Grund der Forschungsergebnisse wurden die Abschlüsse formuliert und die Empfehlungen für die Praxis wie folgt vorgeschlagen.

Schlüsselwörter : Taubblindheit, früh erworbene Taubblindheit, Gehör- und Sehbehinderung, taktile Zeichensprache, Kommunikation der Personen mit der Taubblindheit, Raum und Bewegung im Raum mit der taktilen Zeichensprache.

Seznam publikační činnosti autorky disertační práce

MARTINKOVÁ, E. Teoretická příprava studentů speciální pedagogiky na Univerzitě Palackého v Olomouci a Masarykově univerzitě v Brně vzhledem k problematice hluchoslepoty. In *Mezinárodní vědecká konference při příležitosti 40. výročí denního studia speciální pedagogiky na Pedagogické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2007. (v tisku)

MARTINKOVÁ, E. Pohled na možnosti rané péče ve světle legislativních změn. In *Sborník IX. Mezinárodní vědecká konference k problematice osob se specifickými potřebami, IV. Dramaterapeutická konference*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta, Katedra speciální pedagogiky, 2008. ISBN 978-80-244-2010-3.

MARTINKOVÁ, E. Přístupy k dospělým osobám se specifickými potřebami v Polsku. s. 59-64. In JURKOVIČOVÁ, P. (ed) *Přístup k osobám se specifickými potřebami v zemích EU z pohledu vzdělávání dospělých*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. ISBN 978-80-244-2102-5.

MARTINKOVÁ, E., STEJSKALOVÁ, K. Komparace přístupů v oblasti celoživotního vzdělávání osob se specifickými potřebami ve vybraných členských zemích EU. s. 61-74. In JURKOVIČOVÁ, P. (ed) *Harmonizace přístupů k osobám se specifickými potřebami v kontextu členství České republiky v Evropské unii*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. ISBN 978-80-244-2103-2.

MARTINKOVÁ, E. *Änderungen der Kommunikationszugängen der Individualitäten mit Taubblindheit*. In Anmeldung eines Beitrages zum 4. Symposium Internationale Heilpädagogik. Oldenburg: Carl von

Ossietszky Universität, Fakultät I Bildungs- und Sozialwissenschaften,
2008. (v tisku)

LANGER, J., SOURALOVÁ, E., MARTINKOVÁ, E., RÁDLOVÁ, E.
Taktilní znakový jazyk pro hluchoslepé, výukový CD-ROM 2. díl. [CD-
ROM] Praha: o.s. LORM Společnost pro hluchoslepé, 2008. ISBN 978-
802543649-3.

MARTINKOVÁ, E. Metodika tvorby individuálního vzdělávacího plánu
pro žáky s duálním postižením sluchu a zraku. In *X. Mezinárodní
vědecká konference k problematice osob se specifickými potřebami.V.
Dramaterapeutická konference.* Olomouc: Univerzita Palackého
v Olomouci, Pedagogická fakulta, Katedra speciální pedagogiky, 2009.
ISBN 978-80-244-2492-7.

MARTINKOVÁ, E., JEŘÁBKOVÁ, K. Porozumění prvnímu jazyku jako
předpoklad pro porozumění psanému textu u dětí se sluchovým
postižením. In *VII. Surdopedické dni. Zborník mezinárodní vědecká
konferencia 21.-23. octóbra 2009.* Lučenec, 2009. (v tisku)

MARTINKOVÁ, E. Komplexní služby pro rodiny dětí s hluchoslepotou.
E – pedagogium, 2009, roč. 9, č.5. ISSN 1213-7499.

MARTINKOVÁ, E. Komunikace a osoby se sluchovým postižením. s. In
JURKOVIČOVÁ, P. (ed) a kol. *Komunikace a lidé se smyslovým
postižením.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010. ISBN
978-80-244-2649-5.

MARTINKOVÁ, E. (rec.) MOOR, J. *Hry a zábavné činnosti pro děti
s autismem: Praktické nápady pro každý den.* In *Psychologie dnes*, roč.
17, č. 4, 2011. ISSN 1212-9607.

MARTINKOVÁ, E. (rec.) PORTEŠOVÁ, Š. *Rozumově nadané děti s dyslexií*. In E – pedagogium, č.1, 2012 (v tisku).

MARTINKOVÁ, E. (rec.) BENÍČKOVÁ, M. *Muzikoterapie a specifické poruchy učení*. In E – pedagogium, č. 1, 2012 (v tisku).